

J. B. Schweizer'e bir mektup: "Proudhon üzerine"

Bu yazı <https://www.marxists.org/turkce/m-e/1865/on-proudhon.htm> adresinden alınmıştır.

***

24 Ocak 1865

Kaynak: Marx-Engels: Seçme Yapıtlar Cilt 2, s: 28-36, Birinci Baskı, Sol Yayınları, Temmuz 1977;

İlk Basımı: Der Social-Demokrat 16, 17 ve 18. sayıları, 1, 3 ve 5 Şubat 1865; Der Social-Demokrat, 16 Nolu sayısı, 1 Şubat 1865

Sayın Bay,

Benden Proudhon konusunda ayrıntılı bir değerlendirme talep eden mektubunuzu dün aldım. Zaman yokluğu, beni bu arzunuzu yerine getirmekten alıkoyuyor. Üstelik, elimde onun yapıtlarından hiç birisi yok. Bununla birlikte, iyi niyetime sizi inandırabilmek için, alelacele kısa bir taslak çiziktiriyorum. Bunu tamamlayabilir, ekler ya da kısaltmalar, kısacası, ne uygun görürseniz onu yapabilirsiniz.[1*]

Proudhon'un ilk çabalarını artık anımsamıyorum. Langue Universelle[13] konusundaki okul ödevi niteliğindeki yapıtı, çözümü için gerekli en temel bilgilerden yoksun bulunduğu sorunlara kendisinin nasıl nezaketsizce çözdüğünü

göstermektedir. (sayfa 28)

İlk yapıtı *Qu'est-ce que la propriété?* [2*] kuşkusuz, yazmış olduklarının en iyisidir. İçeriğinin yeniliğinden olmasa bile, hiç değilse her şeyi söylemekteki yeni ve cüretkar tutumuyla. çığır açıcı olmuştur. Propriété, tanışık olduğu Fransız sosyalistlerinin ve komünistlerinin yapıtlarında, elbette ki, yalnızca çeşitli şekillerde eleştirilmekle kalmamış, aynı zamanda ütopyacı bir tarzda “hesabı görülmüştür”. Bu kitapta, Proudhon’un Saint-Simon ve Fourier ile olan ilişkisi, Feuerbach’ın Hegel ile olan ilişkisiyle hemen hemen aynıdır. Hegel ile kıyaslandığında, Feuerbach çok zayıf kalır. Ama bununla birlikte, Hegel’den sonra çığır açıcı olmuştur, çünkü hıristiyan bilincine ters düşen ama eleştirinin ilerlemesi bakımından önem taşıyan ve Hegel’in mistik yarı-bulanıklık içinde bıraktığı belirli noktalara parmak basmıştır.

Eğer bu ifadeyi kullanmama izin verilirse, Proudhon’un güçlü, gürbüz üslubu, bu kitapta da hâlâ egemen. Ve kanımca üslubu, bu kitabın başlıca erdemi. Yalnızca eski şeyleri yinelemekle kaldığı yerlerde bile, Proudhon’un bağımsız keşiflerde bulunduğu; söylediği şeyin kendisi için yeni olduğu ve öyle sayılması gerektiği görülür. “Kutsalların kutsalı” ekonomik [kavramlara -ç.] elatan provokatif meydan okuma, sıradan burjuva zihniyetini alay konusu yapan parlak paradoks, yokedici eleştiri, acı kinaye, ve orada burada ortaya çıkan ve mevcut düzenin kepezeliklerine karşı gösterilen derin ve gerçek bir öfke, devrimci bir içtenlik - bütün bunlar, ilk çıktığında, *Qu'est-ce que la propriété?*’nin okurlarını heyecanlandırmış ve büyük bir sansasyon yaratmıştı. Ekonomi politiğin kesin bir bilimsel tarihi içinde, bu kitaptan sözetmeye değmezdi bile. Ama bu türden sansasyonel yapıtlar, romanlar yazınında olduğu kadar, bilim alanında da bir rol oynarlar. Örneğin Malthus’un *Population*[3*] konusundaki kitabını alınız. İlk basıldığında bir “sansasyonel broşür”den ve üstelik baştan sona başkalarının yapıtlarından yapılmış aşırımalardan başka bir şey değildi. Ama gene de insan soyuna yapılan bu iftira ne büyük bir dürtü yaratmıştı!

Eğer Proudhon’un kitabı elimde olsaydı, onun eski üslubunu göstermek için kolayca birkaç örnek verebilirdim. En önemli saydığı pasajlarda bile Kant’ın çatışkuları ele alış biçimini taklit etmekte -yapıtlarını ancak çevirilerden okumuş

olduğu o Kant, o sıra Bay Proudhon'un tanıdığı tek Alman filozoftu- ve kişi üzerinde, Kant gibi kendisinin de, çatışkıların çözümüne insan kavrayışının "ötesinde" kalan bir şey gözüyle baktığı, yani bu konuda kendi anlayışının karanlıklar içinde bulunduğu yolunda güçlü 'bir izlenim bırakmaktadır.

Ama bütün o yerleşmiş inançları yıkma görüntüsüne karşın, Bay Proudhon'un toplumu bir yandan, Fransız küçük köylüsünün (sonraları küçük-burjuvasının) açısından ve onun gözleriyle eleştirmesindeki ve öte yandan da onu sosyalistlerden miras aldığı ölçeğe vurmasındaki çelişkiyle, kişi daha *Qu'est-ce que la Propriété?*'de karşı karşıya geliyor.

Bu kitabın yetersizliğini ortaya koyan bizzat kendi adıdır. Sorun o denli yanlış formüle edilmiştir ki, doğru bir biçimde yanıtlanması zaten mümkün değildi. Antik "mülkiyet ilişkileri", feodal mülkiyet ilişkileri tarafından, ve bunlar da "burjuva" mülkiyet ilişkileri tarafından yokedilmişlerdir. Demek ki, geçmiş mülkiyet ilişkileri üzerindeki eleştiriyi bizzat tarihin kendisi yapmıştır. Proudhon'un ele aldığı şey, aslında bugün varolduğu biçimiyle modern burjuva mülkiyetiydi. Bunun ne olduğu sorusu, ancak "ekonomi politiğin" bu mülkiyet ilişkilerini iradi ilişkiler olarak yasal ifadeleri içinde değil, gerçek biçimleri içinde, yani üretim ilişkileri olarak bir bütün içinde kucaklayan eleştirel bir tahliliyle yanıtlanabilirdi. Ama bu ekonomik ilişkilerin tümünü "mülkiyet" in genel yasal kavramları içinde karmakarışık ettiğinden, Proudhon, 1789'dan önce Brissot'un buna benzer bir yapıtta[14] aynı sözcüklerle vermiş bulunduğu yanıtın ötesine geçemiyor: "Mülkiyet hırsızlıktır."

Bundan çıkartılabilecek tek sonuç, "hırsızlık" konusundaki burjuva yasal kavramlarının, burjuvanın kendi "namuslu" kazançlarına da aynı biçimde uygulanabileceğidir. Öte yandan, "hırsızlık", mülkiyetin zorla ihlâl edilmesi olarak mülkiyeti varsayıdığından, Proudhon, gerçek burjuva mülkiyeti konusundaki kendisi için bile bulanık olan her türden fantaziler içinde karman-çorman olmuştur.

1844'te, Paris'te bulunduğum sıra, Proudhon'la kişisel (sayfa 30) ilişki kurdum. Buna burada değiniyorum, çünkü, İngilizlerin ticari mallara hile karıştırılması

demeleri gibi, Bay Proudhon'un "sophistication"undan[4*] bir ölçüye kadar ben de sorumluyum. Çoğu kez bütün bir gece süren uzun tartışmalar sırasında, kendisine büyük zarar veren ve Almanca bilmediğinden doğru dürüst inceleyemediği hegelciliği ona aşıladım. Paris'ten çıkartılmamdan sonra benim başladığım işi Herr Karl Grün sürdürdü. Üstelik, bir Alman felsefesi öğretmeni olarak benden üstün olan yanı, bu konudan kendisinin de bir şey anlamamasıydı.

Bunu, bana ikinci önemli yapıtı *Philosophie de la misère* vb. çıkmadan kısa bir süre önce, çok ayrıntılı bir mektupta, Proudhon'un bizzat kendisi bildirmişti. Bu mektubunda, diğer şeylerin yanısıra, şöyle diyordu: "J'attends votre fêrle critique." [5*] Bu kırbacı (yazdığım *Misère de la Philosophie* [6*] vb., Paris 1847'de), dostluğumuzu ilelebet sona erdiren bir biçimde, çok geçmeden yedi.

Der Social-Demokrat, 17 Nolu sayısı, 3 Şubat 1865

Şimdiye dek söylemiş olduklarımdan da görebileceğiniz gibi, Proudhon'un *Qu'est-ce que la propriété?* sorusunu fiilen ilk kez yanıtlayan onun *Philosophie de la misère ou Système des contradictions économiques*'i [7*] oldu. Gerçekten de, ekonomik incelemelerine başlaması, ancak bu ilk yapıtının yayınlanmasından sonra olmuştur; ortaya attığı sorunun sövüp saymakla değil, ama ancak modern "ekonomi politiğin" bir tahliliyle yanıtlanabileceğini keşfetmişti. Aynı zamanda, ekonomik kategoriler sistemini diyalektik olarak sunmayı da denedi. Gelişmenin aracı olarak, Kant'ın çözülmöz "çatışkılarını" yerine, hegelci "çelişki" konulacaktı.

Kitabının, ki iki kalın cilttir, bir değerlendirmesi olarak size, buna bir yanıt olarak yazmış bulunduğum kendi yapıtımı gösterebilirim. Orada, diğer şeyler yanında, kendisinin bilimsel diyalektiğin sırları içine ne denli az girmiş olduğunu; öte yandan ekonomik kategorileri ele alış biçiminde spekülâtif felsefe kuruntularına nasıl kendisinin de katıldığını; bunları, maddi üretimdeki belirli bir gelişme aşamasına (sayfa 31) tekabül eden tarihsel üretim ilişkilerinin teorik ifadeleri olarak açıklayacağı yerde, boş sözleriyle nasıl önceden varolan ölümsüz düşünceler haline dönüştürdüğünü ye, bu dolambaçlı yoldan, nasıl bir kez daha burjuva ekonomisinin görüş açısına vardığını da gösterdim. [8*]

Bundan başka, eleştirmeye kalkıştığı “ekonomi politik” üzerindeki bilgisinin nasıl çok yetersiz olduğunu ve hatta, zaman zaman, bir okul çocuğunun bilgi düzeyinde bulunduğunu, ve kendisinin ve ütopyacıların kendi bilimlerini, kurtuluşun maddi koşullarını bizzat üreten bir hareketin, tarihsel hareketin, eleştirici bilgisinden türetecekleri yerde, “toplumsal sorunun çözümü” için a priori bir formül icat ederek nasıl sözümona bir “bilim” peşinde koşturduklarını da gösterdim. Ama özellikle bütün sorunun temeli olan değişim-değeri konusunda Proudhon’un nedenli şaşkın, yanlış ve yüzeysel kaldığını ve hatta Ricardo’nun değer kavramının ütopyacı yorumunu yeni bir bilimin temeli diye nasıl kullanmaya kalkıştığını gösterdim. Proudhon’un genel bakış açısı konusunda da şu kapsamlı yargıya vardım:

“Her ekonomik ilişkinin bir iyi ve bir de kötü yanı vardır; bu, Bay Proudhon’un kendi kendisini aldatmadığı tek noktadır. İyi yanın iktisatçılarca açıklandığını; kötü yanın da sosyalistlerce suçlandığını görüyor. İktisatçılardan ölümsüz ilişkilerin zorunluluğunu; sosyalistlerden de, sefalet içinde sefaletten başka bir şey görmeme kuruntusunu alıyor (bunun içindeki eski toplumu yıkacak devrimci, yıkıcı yönü göreceği yerde[9*]). Bilimin otoritesine dayanmayı arzulamak konusunda her ikisiyle de anlaşıyor. Onun gözünde bilim, kendisini, bir bilimsel formülün yetersiz boyutlarına indirger; o, formüller arayışı içinde olan bir kimsedir. Bay Proudhon, hem ekonomi politiği ve hem de komünizmi eleştirmiş (sayfa 32) olmakla işte böyle övünüyor: oysa durduğu yer, her ikisinin de çok aşağısındadır. İktisatçıların aşağısındadır, çünkü elinin altında sihirli bir formül bulunan bir filozof olarak, saf ekonomik ayrıntılara girmekten sakınabileceğini sanmıştır; sosyalistlerin aşağısındadır, çünkü düşünce planında bile olsa, burjuva görüş ufkunun ötesine geçecek ne cesarete, ne de kavrayışa sahiptir. ... Bilim adamı olarak, burjuvaların ve proleterlerin üstünden süzülerek uçmayı arzular; oysa, sermaye ile emek, ekonomi politik ile komünizm arasında ileri geri fırlatılıp duran küçük-burjuvadır yalnızca.” **[10*]**

Bu yargı kulağa çok sert gelmekle birlikte, bunun her sözcüğünün altına bugün de imzamı atarım. Ama aynı zamanda şu da hatırdâ tutulmalıdır ki, Proudhon’un kitabını sosyalizmin küçük-burjuvaca yorumlanması olarak ilan ettiğim ve bunu teorik olarak tanıtladığım sıra, o, hem ekonomi politikçiler ve hem de sosyalistler tarafından hâlâ olağanüstü bir baş devrimci olarak nitelendiriliyordu. Daha

sonraları, onun, devrime “ihaneti” konusunda kopartılan yaygaralara hiç bir zaman katılmamış olmamın nedeni budur. Daha başından beri, kendisi tarafından olduğu kadar başkalarınınca da yanlış anlaşılmiş bir kişi olarak, haksız umutları gerçekleştirmemiş olması, kendi hatası değildir.

Der Social-Demokrat, 18 Nolu sayısı, 5 Şubat 1865

Qu'est-ce que la propriété?'ye kıyasla, Bay Proudhon'un sunuş yöntemlerindeki kusurlar *Philosophie de la misère*'de çok daha fazladır. Üslup, çoğu kez, Fransızların da dediği gibi, ampoule'dir. **[11*]** Bay Proudhon'un Galli kavrayış zekası kendisini başarısızlığa uğrattığı her keresinde, sözümona Alman felsefesine ait olması gereken gösterişli spekülâtif dil hemen sahnede boy gösteriveriyor. Hiç bir zaman için yüceltici olmayan o kendi kendini reklam edici, kendi kendini yüceltici, kasıtlılı ton, ve özellikle “bilim” konusundaki boş sözler ve bunların yapmacıklı teşhiri, insanın kulağını tırmalayıp duruyor. İlk yapıtında parıldayan o içten sıcaklık yerine, burada bazı pasajlar güzel sözlerle sistematik bir geçici sıcaklığa büründürülmüş. Bir de buna, kendi orijinal düşüncesinden ötürü duyduğu ilkel gururu çoktan kırılmış bulunan, ve şimdi bilimin bir *parvenu*'su **[12*]** (sayfa 33) olarak kendisini aslında olmadığı ve sahip bulunmadığı şeylerle desteklemek gereğini duyan, kendi kendisini eğitmiş kişinin bereketsiz nahoş bilgiçliğini ekleyiniz. Sonra, bir de, Dunoyer (bir “Hükümet Danışmanı”, ki öyleydi) gibi bir adama yaltaklanırken, proletaryaya karşı takındığı gerçekçi tavrından ötürü saygı duyulması gereken Cabet gibi bir adama -ne zekice, ne esaslıca ve hatta ne de haklı olarak- edepsizce ve kaba bir biçimde saldıran küçük-burjuva zihniyeti. Bu Dunoyer'in bütün önemi de, o yazmış olduğu kalın, dayanılmaz ölçüde sıkıcı üç cilt boyunca **[15]**, Helvetius tarafından “On veitt que les malheureux soient parfaits” (bahtsızlardan kusursuz olmaları beklenir) diye tanımlanan bağınazlığı telkin etmekte göstermiş olduğu gülünç gayretten gelmektedir.

Şubat Devrimi'ni, **[16]** daha birkaç hafta önce “devrimler çağının” ilelebet sona ermiş olduğunu tartışma. götürmez bir biçimde tanıtlanmış olan Proudhon için kuşkusuz çok uygunsuz bir zamanda geldi. Ulusal Mecliste yaptığı çıkış, varolan koşulları anlamakta pek başarılı olmamakla birlikte, gene de her türlü övgüye

değerdi. [17] Haziran ayaklanmasının [18] ardından böyle bir çıkış yapmak büyük cesaret isteyen bir işti. Ayrıca bu, Bay Thiers'ın Proudhon'un önerilerine karşı çıkan ve daha sonra özel bir yayın olarak da basılan konuşmasıyla, [19] Fransız burjuvazisinin düşünsel dayanaklarının ne denli çocukça bir kafa yapısı üzerine oturtulmuş olduğunu bütün Avrupa'ya tanıtlaması gibi mutlu bir sonuç da vermişti. Gerçekten de, Proudhon, Bay Thiers ile kıyaslandığında, tufan-öncesi dev bir heykel boyutuna ulaşmıştı.

Proudhon'un buluşu olan "Credit gratuit" [13*] ve buna dayandırılmış olan halk bankası (banque du peuple), onun son ekonomik "icraatları" oldu. Proudhon'un düşüncesinin teorik temellerinin burjuva "ekonomi politiğin" ilk öğelerinin, yani metalar ile para arasındaki ilişkinin yanlış anlaşılmasında doğduğunun, oysa gerçek üstyapının çok daha eski ve çok daha geliştirilmiş düşüncelerin bir kopyasından ibaret bulunduğunun kanıtını Zur Kritik der Politischen Ökonomie, Heft 1, Berlin 1859 (s. 59-64)[14*] adlı kitabımda bulmak (sayfa 34) mümkündür. Belirli ekonomik ve politik koşullar altında, kredi sisteminin, 18. yüzyılın başlarında ve sonra gene 19. yüzyılın başlarında, İngiltere'de, bir sınıfın zenginliğinin bir başka sınıfa aktarılmasına hizmet etmiş olması gibi, işçi sınıfının kurtuluşunun hızlandırılmasına da hizmet edebileceği hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır. Ama faiz getiren sermayeyi sermayenin temel biçimi olarak görmek; kredi sisteminin faizi ortadan kaldırma iddiası taşıyan özel bir biçimde kullanılmasını, toplumu değiştirmenin temeli yapmayı istemek, baştan aşağıya bir küçük-burjuva kuruntusudur. Gerçekten de, bu kuruntu, biraz daha eklemeler yapılırsa, 17. yüzyıl İngiliz küçük-burjuvazisinin ekonomik sözcüleri arasında zaten mevcuttu. Proudhon'un faiz getiren sermaye konusunda Bastiat (1850) ile giriştiği polemik,[20] Philosophie de la misère'den çok daha düşük bir düzeydedir. Bastiat'ya bile yenilmeyi başaran Proudhon, hasmı darbelerini canalcı yerlere yöneltince, gülünç bir biçimde yaygarayı basıyor.

Birkaç yıl önce Proudhon -Lausanne hükümetinin teşvikiyle sanırım-"Vergilendirme" üstüne bir ödül makalesi yazdı. Bu makaleyle son deha parıltısı da söndü gitti, geriye petit-bourgeois tout pur'dan[15*] başka bir şey kalmadı.

Proudhon'un politik ve felsefi yazılarına gelince, bunların hepsi de ekonomik

yazılarında bulunan aynı çelişik ikili niteliği gösteriyorlar. Ayrıca bunların değeri Fransa'nın dışına taşmamıştır. Bununla birlikte, Fransız sosyalistlerinin, 18. yüzyıl burjuva volterciliğinden ve 19. yüzyıl Alman tanrıtanımazcılığından ne denli üstün olduklarını kendi dincilikleriyle göstermenin arzulanır bir şey olduğunu düşündükleri bir sıra, Proudhon'un, dine, kiliseye vb. yönelttiği saldırılar, kendi ülkesi için büyük değer taşır. Büyük Peter, Rus barbarlığını nasıl barbarlıkla altettiyse, Proudhon da Fransız lafazanlığını lafla alt etmek için elinden geleni yaptı.

Louis Bonaparte'a kur yaptığı ve gerçekte onu Fransız işçilere hoş göstermeye uğraştığı Coup d'etat[16*] konusundaki yapıtı, ve çarın daha büyük bir üne kavuşması için bir kreten sinikliği göstererek Polonya'ya karşı yazdığı son (sayfa 35) yapıtı,[21] yalnızca kötü değil, bayağı ürünler olarak da tanımlanmalıdırlar; ama küçük-burjuva bakış açısına tekabül eden bir bayağılık.

Proudhon sık sık Rousseau ile kıyaslanmıştır. Bundan daha hatalı bir şey olamazdı. Proudhon daha çok Nic[olas] Linguet'ye benzer; sırası gelmişken söyleyelim, yazmış olduğu Théorie des loix civiles çok parlak bir kitaptır.

Proudhon'un diyalektiğe doğal bir eğilimi vardı. Ama bilimsel diyalektiği hiç bir zaman gerçekten kavrayamadığı için, hiç bir zaman safsatanın ötesine geçemedi. Aslında bu, onun küçük-burjuva bakış açısının kopmaz bir parçasıdır. Tarihçi Raumer gibi, küçük-burjuva da, "bir yandan" ve "öbür yandan" meydana gelir. Ekonomik çıkarları ve bundan ötürü de politikası, bilim, din ve sanat görüşleri hep böyledir. Ahlakı da böyledir, her şeyi böyledir. O, yaşayan bir, çelişkidir. Buna ek olarak, eğer bir de Proudhon gibi yetenekli bir kimseyse, çok geçmeden kendi çelişkilerini kullanmayı öğrenecek ve içinde bulunulan koşullara göre bunları göze çarpıcı, gösterişli, bazan rezilane ve bazan da parlak paradokslar biçiminde geliştirecektir. Bilimde şarlatanlık ve politikada uzlaşmacılık böyle bir bakış açısından ayrı düşünülemez. Geriye bir tek egemen dürtü kalıyor, işin cakası, ve bütün gösterişçi insanlarda olduğu gibi onun için de önemli olan tek şey, o anın başarısıdır, günlük başarıdır. Örneğin bir Rousseau'yu, varolan güçlerle uzlaşma görünümünden bile her zaman için çok, uzaklarda tutmuş olan en basit ahlak duygusu, işte böylece ister istemez yok olup gider.

Gelecek kuşaklar, belki de, Fransız gelişiminin bu son evresini, Louis Bonaparte bu evrenin Napoleon'u ve Proudhon da Rousseau-Voltaire'iydi diyerek özetleyecektir.

Ve şimdi, ölümünden bunca kısa bir zaman sonra, bana bu adamın yargıcı olma rolünü yüklemiş olmanın sorumluluğunu kendi üzerinize almalısınız.

Derin saygılarımla.

Karl Marx

***

Dipnotlar:

[1*] Bu mektubu değiştirmeden basmayı daha uygun bulduk: ["Social-Demokrat"[12] gazetesi Yazıkurulunun notu.]

[2*] Mülkiyet Nedir?

[3*] Nüfus. -ç.

[4*] Bozuk çıkmasından. -ç.

[5*] Eleştirici kırbacınızı bekliyorum. -ç.

[6*] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975. -Ed.

[7*] Sefaletin Felsefesi ya da Ekonomik Çelişkiler Sistemi. -ç.

[8*] “İktisatçılar bugünkü ilişkilerin -burjuva üretim ilişkilerinin- doğal olduklarını söylerken, zenginliği yaratmış olan ve üretici doğanın yasalarına uygun olarak geliştirilmiş bulunan ilişkilerin bugünkü ilişkiler olduğunu söylemek istiyorlar. Bundan ötürü bu ilişkiler, zamanın etkisinden bağımsız doğal yasalardır. Bunlar; her zaman toplumu yönetmekle yükümlü ölümsüz yasalardır. İşte bundan ötürüdür ki, bir zamanlar varolan tarih, bundan böyle yoktur.” (Yapıtımın 113. sayfası.) [Marx’ın notu.] [Bkz: Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 127. -Ed.]

[9*] Parantez içindeki sözleri Marx bu makaleye eklemiştir. -Ed.

[10*] l.c., s. 119-120. [Marx’ın notu.] [Bkz: *Felsefenin Sefaleti*, s. 131-132. -Ed.]

[11*] Abartmalıdır. -ç.

[12*] Sonradan görme. -ç.

[13*] Bedava kredi. -ç.

[14*] Bkz: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 90-115. -Ed.

[15*] Katıksız küçük-burjuvadan. -ç.

[16*] Hükümet darbesi. -ç.

[11] “Proudhon Üzerine” adlı makale, Proudhon’un ölümüne ilişkin olarak Social-Demokrat gazetesini editörü Schweitzer’in isteği üzerine Marks tarafından yazılmıştır. Felsefenin Sefaleti’nde ortaya koyduğu Proudhon’un felsefi, ekonomik ve siyasal görüşlerinin eleştirisini özetleyerek, Marks, Proudhonculuğun temelsizliğini sergilemektedir. -28.

[12] *Social-Demokrat*: Lasalcı Alman İşçileri Genel Derneğinin 15 Aralık 1864’den 1871’e kadar Berlin’de yayınlanan organı; 1864-67 tarihlerinde Schweitzer tarafından yönetilmiştir. -28, 494.

[13] Burada Proudhon’un Bergier, *Les elements primitifs des langues*, Besançon 1837’de yayınlanan *Essai de grammaire générale* adlı yapıtına değiniliyor. -28.

[14] Jean-Pierre Brissot de Warville, *Recherches philosophiques – Sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société*. -30.

[15] Ch. Dunoyer, *De la liberté du travail, ou Simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s’exercent avec le plus de puissance*, t. I-III, Paris 1845. -34.

[16] Fransa’da Şubat 1848 Devrimi kastediliyor. -34.

[17] Burada Proudhon’un Fransız Ulusal Meclisinin 31 Temmuz 1848’deki oturumunda yaptığı konuşmaya değiniliyor. Bu konuşmasında Proudhon küçük-burjuva ütopyacı öğretiler doğrultusunda bazı öneriler getirmiş (faizin kaldırılması vb.) ve 23-26 Haziran 1848’de Paris proleter ayaklanmasına katılanlara karşı alınan sert önlemleri vahşet ve zorbalık belirtileri olarak nitelemiştir. -34.

[18] Haziran ayaklanması: Paris işçilerinin 23-26 Haziran 1848'de giriştikleri ve Fransız burjuvazisi tarafından acımasızca bastırılan yiğit ayaklanması. Bu, proletarya ile burjuvazi arasındaki tarihteki ilk büyük iç savaşı. -34, 216, 238, 247.

[19] Thiers'nin Proudhon'un Fransız ULusal Meclisi mali komisyonuna sunduğu önerilere karşı yaptığı 26 Temmuz 1848 tarihli konuşması. -34.

[20] *Gratuité du credit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*, Paris 1850. -35.

[21] P. J. Proudhon, *Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès*, Paris 1863. Bu yapıtında yazar Viyana Kongresinin (1815) Polonya konusundaki kararlarının değiştirilmesine ve Avrupa demokrasisinin Polonya ulusal kurtuluş hareketine destek olmasına karşı çıkmış ve böylelikle Rus çarlığının baskı politikasını onaylamıştır. -36.